

Tóth Anna (1975) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanársegéde, az ELTE Ókortudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe a bizantinológia.

Talizmánok és mágikus erejű szobrok

Tóth Anna

Az itt következő történetet egy Kr. u. 6. századi krónika őrizte meg számunkra, melynek szerzője Ióannés Malalas. A szír származású, görög nyelvű és műveltségű krónikás kilétéről nagyon keveset tudunk, nem többet, mint ami művéből kiolvasható. Antiochiában élt, és különösen sok időt szánt szülővárosa történetének bemutatására. Bár a *Cronographia* – e néven tartják számon művét – műfaji besorolása szerint világkrónika, azaz az emberiség történetét Ádám teremtésétől a szerző saját koráig tárgyaló írás, a tárgyalt anyag jelentős részét az antiochiai épületek és ünnepek bemutatása adja, vagy a város apró-cseprő belügyeiről szóló beszámolók. Malalas különösen részletesen számol be az Antiochiát sújtó természeti katasztrófákról, földrengésekről, nemkülönben arról, hogy milyen nagylelkűen támogatták az újjáépítést a császárok. Szívesen ír a várost díszítő szobrokról, emlékművekről, feliratos emlékekről. Ezek között különleges helyet foglal el Tyanai Apollónios legendáriuma.¹

Domitianus királyságának idején élt az igen bölcs Tyanai Apollónios. Hirneve csúcsán sokat vándorolt, és talizmánokat állított a városokban és a falvakban. Rómát elhagyva felkereste Byzantiont – amelyet most szerencsés módon Konstantinápolynak hívunk –, s ott a bizánciak kérésére sok talizmánt állított a gólyák, a várost átszelő Lykos folyó, teknősök és lovak ellen, és sok más csodálatos dolgot tett. Aztán útra kelve Bizáncból Apollónios sok más városban is talizmánokat állított. Végül Tyanából Syriába ment, és eljutott Antiochiába. Az antiochiai birtokosok megkérték, hogy állítson ott is talizmánokat, amilyenekre szükségük van. Készített egyet az északi szél ellen, amit a keleti városkapunál állított fel. Ugyanilyen módon készített ebben a városban talizmánt a skorpiók ellen is, hogy ne merjenek a városhoz közeledni. Ezt a város közepén helyezte el: bronz skorpiót készített, amit földdel takart be, és föléje kis oszlopot állított. A skorpiók erre még Antiochia környékéről is eltűntek. Apollónios sok mást is cselekedett ott. A polgárok megkérték, készítsen talizmánt a szúnyogok ellen is, hogy ne legyenek Antiochia városában szúnyogok.

Elkészítette, és meghagyta nekik, hogy daisios hónap, azaz június 7-én tartsák meg a szíriai Antiochiában a Grasté ünnepi lóversenyt. A daisiosi újholdkor felállította a talizmánt, és a hónap hetedik napján megparancsolta, hogy mindenki még aznap menjen el a lóversenyre, mégpedig úgy, hogy kezükben nádszálakat tartanak, annak tetején tömör ólom képecskét, amely Arés arcát mintázza, a nád alján vörös bőrből készült pajzsocska függjön, és ugyanígy a nádról egy kard is, amely lenfonállal van a nádszálhoz kötve, és meghagyta nekik, hogy bevonulva kiáltsák: „Szúnyogtalan a város!”, majd, miután befejeződik a lóverseny, mindenki helyezze el ezt [a tárgyat] otthonában. Ezután nem tűnt fel többet a nagy Antiochiában szúnyog.”²

Vajon a varázserejű talizmán története csupán érdekes mese volt a krónikás számára, vagy élő mágikus rítust örökített meg? Malalas leírása egyedi, vagy más forrásokban is olvashatunk hasonló történeteket? Hogyan fért össze a krónikás keresztény hitével, hogy egy pogány mágus varázslatait dicsérje? Elsősorban e kérdések vetődnek fel a szöveget olvasva. Az egyházatyák műveikben dörgegelmesen ostorozzák a mágia minden formáját. Felfogásuk szerint egyedül a nyakban viselt kereszt nem tekintendő amulettnek, és tulajdonképpen a keresztvetés is babonaságnak minősül, ha nincs mögötte élő, igaz hit. Mindezek ellenére az amulettokban, varázsigékben való hit kiirthatatlannak bizonyult, s éppen Bizánc fénykorában gyakran meglepő toleranciával kezelték a mágiát.

A *Cronographiában* gyakran találkozunk varázslókkal: így például egyfajta mágus volt Zeus, akit a krónikás egy ősi időben élt királynak illetve boszorkánymesternek tart; szintúgy Augustus császár és Kleopátra, meg persze a Betlehembe siető három királyok, de a szerző keveset ír arról, miben állt e mágusok bűvereje, egyedül Tyanai Apollónios varázslatairól emlékezik meg részletesen. A Nero korában élt újpythagoreus vándorfilozófussal már Philostratos Kr. u. 3. század elején írt életrajzában is mint nagyhatalmú prófétával találkozunk, a bizánci korban pedig már egyértelműen varázslónak tartották, mint a Birodalom nyugati felén Vergiliust, és Apollónios mágusi minőségében került be Balinas néven a szír-arab folklórbá is.³ Tevékenysége, mint az előbb idézett szöveghely is mutatja, elsősorban talizmánok állításával kapcsolatos, ám ez a kora-bizánci talizmán-fogalom nem egyezik meg a miénkkel: a mi szemünkben a talizmán vagy amulett lehet bármilyen kisebb – így állandóan magunkkal hordható – tárgy. Ám a történetben egy város védelmező talizmánjáról van szó, még hozzá nagyméretű szobor formájában. A történet legfontosabb eleme az, hogy a szobrok varázserővel bírhatnak. E szobrok némelyikét maga a varázsló Apollónios állítja fel, más esetekben viszont úgy tűnik, hogy a városban már korábban is állt szobrot ruház fel mágikus erővel. Feltehető, hogy ez a hiedelem nagyon elterjedt volt Bizáncban, mert sok forrásban olvashatunk hasonló történeteket.

Az antik városok utcaképének mindig is meghatározó eleme volt a nagyszámú köztéri szobor: az istenek képmásai, vagy a város kiválóságainak portréi, számtalan ősrégi műalkotás, melyek állításának körülményeit már rég elfeledték. Nagy Konstantin Konstantinápoly megalapításakor százával hozatott az új fővárosba ilyen műemlékeket, hogy székhelye pompáját növelje. Bár e szobrok jelentős része valami módon a pogány korhoz kötődött, többnyire a keresztény császárság idején is békén hagyták őket: Bizáncban az ideológiai alapú szoborrombolás nem volt jellemző. A szobrok által ábrázolt isteneket természetesen démonnak vélték, és ennek emléke akkor is megmaradt, amikor már régen elfelejtették, hogy kit is ábrázolnak az egyes szobrok: mindinkább körülengte őket egyfajta baljós aura, ami távolságtartásra intette az embereket. A Suda lexikon egy

szócikke is arra figyelmeztet: tisztelni kell a régi szobrokat és óvakodni kell tőlük, főleg ha azok pogányok.

Amikor elmentünk egyszer a Kynégionba Himériossal, a kiváló chartulariosszal, hogy az ott található szobrokat megismerjük, találtunk köztük egy alkotást, mely hosszúságára nézve kicsi volt, de szélessége nagy. Mikor én megcsodáltam, de nem kérdezősködtem róla, így szólt

– *Csodáld meg, mert ő a Kynégion építője.*

Én pedig így szóltam:

– *Maximianos az építető, és Aristeidés a tervezőmérnök. – Ebben a szempillantásban a szobor rázuhant Himériosra, és halálra sújtotta. (...)*

Az elhunyt ismerősei és a császár barátai velem együtt felkeresték a helyet, megközelítették a férfi holttestét, és döbbenet csodálták a szobor romjait. Egy bizonyos Ioan-nés nevű filozófus azt mondta:

– *Az isteni gondviselésre mondom, úgy találok Démostenés iratai alapján, hogy ez a zódion ölte meg e nevezetes férfit. – És bátorságot gyűjtve meghagyta Philippikos császárnak, hogy ásassa el a szobrot azon a helyen. (Patria 35.)*

Egy másik történet szerint, amikor Konstantinápolyban eltávolították a hellén – értsd pogány – Phidalia szobrát, a környéket földrengés rázta meg, melyet végül csak egy császár által elrendelt körmenet és Szent Sabas közbenjárása tudott lecsillapítani.⁴

E történetek tanulsága az, hogy veszedelmes dolog egy ősi szobrot megmozdítani, mert nagy baj kerekedhet belőle. A babona még a baleset mögött is hajlamos volt rosszindulatú természetfeletti erőket látni. Nem egyértelmű a szövegekből, hogy mi okozza az ősi szobrok rontó varázserejét. Logikus volna azt gondolni, hogy a keresztények szemében démonnak tetsző pogány istenektől való félelemtől van szó, de erre nem utal semmilyen bizonyíték: az ártalmas erővel bíró szobrok nagy része nem isteneket ábrázolt. A Himérios haláláról szóló történet egy változatának címe viszont a következő: „*Az erőszakos halállal haltak szellemeinek kiűzése*”. Egyházatyák és egyiptomi földből előkerült mágikus papiruszok egyaránt tanúskodnak arról a népi hiedelemtől, mely szerint a nem természetes halállal halt emberek lelkei démonná válnak a túlvilágon.

Más szobrok ennél speciálisabb hatóerővel rendelkeztek. A mágikus erővel bíró szobrokra vonatkozó információink egyik fő tárháza a *Patria Konstantinupoleós* gyűjteménye. A könyv egyfajta tágran értelmezett útleírás, mely felsorolja és ismerteti Konstantinápoly legfontosabb nevezetességeit. Például megtudhatjuk, hogy a város egyik Aphrodité-szobra hasonló funkciót töltött be, mint a Róma városi Bocca della verità, tudniillik segített a hűtlen asszonyok, lányok leleplezésében – igaz, a szobor varázsereje mindössze annyiban állt, hogy fellebbentette a hozzá közeliedők szoknyáját.⁵

A mágikus szobrok legnagyobb csoportja úgy jelenik meg, mint személyeknek, vagy akár egész népeknek a

hasonmása, és így a mágikus *sympatheia* révén, ami a szoborral történik, az következik be mintaképével is. Szintén a *Patriában* olvashatjuk, hogy I. Rhangabe Mihály levágatta Konstantinápoly Tyché-szobrának, vagyis a Szerencsének a karjait, nehogy a sors a császár ellenében a cirkuszi pártok lázadóinak adhassa át a hatalmat.⁶ Egy másik történetben a többé-kevésbé mágikus szertartás végrehajtója maga a pátriárka: több krónikás is leírja,⁷ hogy egy alkalommal Bizántra nagy barbár sereg támadt, melyet három törzsfő vezetett. Ekkor a pátriárka a hippodromba vezette a népet, ahol egy háromfejű szobor állt, és meghagyta, hogy vágják le a szobor fejét. A három fejből kettőtől sikeresen meg is szabadították a szobrot, s ennek eredményeképpen a három ellenséges vezér közül kettő hirtelen meghalt, és csupán a harmadik érte el megfogyatkozott haderővel a fővárost.

Egy másik történet szerint állt Konstantinápolyban két női szobor, melyeket a 12. században Manuel Komnénos idején a nép Római nőnek és Magyar nőnek nevezett. Egy napon a római nő szobra ledőlt. Erre a császár sietve helyreállította a szobrot, és ledöntve elszállította a magyar nő szobrát, abban a hiszemben, hogy ezzel megváltoztathatja, kiigazíthatja az eseményeket a valóságban is.⁸

A szobrok varázserejében való hitet Konstantinápoly lakóinak még a nyugatról jött latin támadókba is sikerült átplántálniuk. Nikétas Choniatés írja le, hogy a keresztetek mekkora pusztítást vittek végbe a város szobrai között, nem kis részben a szobrok varázserejétől tartva. Egyes képmásokat beolvasztottak, attól félve, hogy valaki öellenük értelmezheti őket.⁹

Malalas szerint Apollónios Bizánuban is állított talizmánokat, és ezt a történetet más források is megismétlik. Körülbelül ugyanazokat a talizmánokat sorolják fel, melyeket Malalas is említ – gólyák, teknősök, lovak stb. ellen. Persze nem valószínű, hogy bárki is a gólyák ellen kívánt mágikus védelmet szerezni; inkább arról lehet szó, hogy a városi folklór megpróbálta megmagyarázni, eredetileg mi célt szolgálhatott egy-egy furcsább szobor. Más forrásokból tudjuk, hogy a fővárosban volt egy Gólya utca, melyben három kőgólya állt, s mindegyik másik irányba tekintett.¹⁰ Nyilván ezekről a szobrokról vélték úgy a helybeliek, hogy talizmánként működnek.

Mindezek a történetek bizonyítják, hogy Bizánuban különleges mágikus erőt tulajdonítottak az ősi szobroknak, és tartotta magát a hiedelem, hogy a szobrok befolyásolásával hatást lehet gyakorolni a valóságra is. E mágikus eljárások, úgy tűnik, jobbra nem igényeltek „szakképzett” varázslót, ellentétben a Malalasnál olvasható eseményekkel. A szír krónikás által megörökített eset egy speciális rítust ír le, mely során egy szobor tartós hatóerőre tesz szert. A *Cronographiában* más példákat is találunk mágikus szobrokra. A XIII. 3. szerint Tyanai Apollónios felújított egy régebbi talizmánt: az antiochiai városiak egy kis porfir oszlophoz vezetik a varázslót, melyet még Caesar idején állított egy bizonyos Debborios nevű filozófus, hogy megvédje a várost a földrengésektől. A talizmánt a

„typhóni tűz”, vélhetőleg villámcsapás, megrongálta, így a város előkelőségei attól féltek, hatását is elvesztette. Kérésükre Apollónios új talizmánt állít.

A X. 9. szerint Ablakon varázsló Tiberius császár szobra alá egy ládát rejtett, és ebben helyezte el a talizmánt, mely Antiochia városát az árvizektől volt hivatott megóvni. A XIII. 3. fejezetben azt olvashatjuk, hogy a városiak egy Poseidón-szobrot találnak, mely földrengés elleni talizmán volt, ezt beolvasztják, és Konstantin szobrát készítik el belőle. Az ötödik könyv a trójai háború történetét tárgyalja, ennek 12. fejezetében az áll, hogy a Tróját védelmező Palladion is egyfajta talizmánként működött. A mítoszok Palladionja természeténél fogva mindig is hasonlított Apollónios talizmánjaihoz, hiszen olyan szobrocskáról van szó, mely védelmet nyújt a városnak, ahol őrzik. Az arche-típus a trójai Palladion, melyet Odysseus és Diomédész elloptak Athéné szentélyéből, de a történelmi korban is számos görög város állította, hogy a trójai Athéné-szobornáluk található. A rómaiak úgy tartották, Aeneas vagy maga

Pogány bálványimádók Aphrodité szobra előtt egy 12. századi Athószi hegyi kéziratból

mentette meg a városból a nagyhatalmú szobrot, vagy Diomédéstől kapta vissza, mindenesetre a szobrot Vesta szentélyében őrizték, és a birodalom fennmaradásának zálogaként kezelték. A bizánciak e szobrot mint talizmánt értelmezték, Malalas és Kedrénos egy Asios nevű filozófus és varázsló művének tartották, és ugyanazokkal a kifejezésekkel beszéltek róla, mint Apollónios talizmánjairól (*telesma*, *zódion*, *stoicheion* – hogy e három kifejezés pontosan mit jelent, arra rövidesen rátérek). A 6. századtól kezdve egyre többen tartották úgy, hogy e szobrocška nem csupán Róma, hanem Konstantinápoly védelmét is biztosítja: számos auktor szerint¹¹ amikor Nagy Konstantin megalapította az új fővárost, elhozta Rómából a Palladiont, és a forumon helyezte el egy oszlop alatt elrejtve, melyen saját szobra állt. Ez az eljárás nem követi azt a tiszteletet, mellyel az antik Rómában bántak a szobrocškával, inkább az antiochiai mágust idézi, aki több esetben szintén a föld alatt, szobrok, oszlopok alá temeti talizmánjait.

A szövegekben az elvarázsolt szobrokra leginkább három szót használnak. Az első a *telesma*. A főnév a *telein* igéből származik, melynek alapjelentése ‘misztériumokba beavat’. Maga a *telesma* szó nem klasszikus kori, és csak a Malalasnál is előforduló értelmében ismert. Hasonlósága a magyar ‘talizmán’ szóhoz nem véletlen: a görög kifejezés arab, majd török közvetítéssel került be nyelvünkbe. Az auktorok nemcsak a főnevet használják, hanem az igei formát is, elsősorban igenévként. A Palladion esetében azt írják forrásaink, a szobor *tetelesmenon* volt,¹² ezt talán fordíthatjuk úgy, hogy ‘talizmánná alakított’. A szó és a hozzá kapcsolódó rítus eredetét a későantik filozófia *theurgia*-szakönyveiben találjuk meg. E „tudomány”, melynek művelői nem látták elégségesnek az egyszerű teológiát, a szellemek megidézésére törekedtek, és megpróbálták befolyásolni tevékenységüket. A Marcus Aurelius idején élt Iulianus írt egy – azóta elveszett – *Telestiké* című könyvet, amely talán már tartalmazta a Malalasnál olvasható rítusok elemeit. A filozófus Proklos megemlíti,¹³ hogy lehetséges szobrokat életre kelteni, hogy jóslatot kérjünk tőlük. Ez az adat jelzi, hogy a szokás végső forrását alighanem Egyiptomban kell keresnünk, ahol a szobroktól, vagy akár felelevenített holtaktól való jóslatszerzésnek a legrégebbi hagyományai voltak.

A második kifejezés a *zódion*. Az idézett szövegekben mint ‘mágikus erejű szobor’ szerepel, de a szó eredeti jelentése egészen más, az állatövi jegyeket illeték ezzel a névvel.

Míg a korai bizánci források elsősorban a *telesma* főnevet és az (*apo*)*telein* igét használják, a 8. századtól kezdve inkább a *stoicheion* kifejezéssel találkozunk a szövegekben,¹⁴ vagy esetleg mindkettővel egyszerre. Kedrénos mindenesetre bizonyítja, hogy a két szó jelentése teljesen megegyezik. A szóhasználat gyakran attól is függ, hogy maga a történet mennyire régi: Apollónios konstantinápolyi talizmánjait a régebbi források inkább *telesmának* nevezik, a későbbiek *stoicheionnak*. Ez is jelzi, hogy nem halott tradícióval állunk szemben, hanem élő gyakorlattal, az elvarázsolt

szobrok létét nagyon is komolyan vették a bizánciak. A főnév mellett e szó is előfordul igei formában, mint *stoicheiun*.

A három kifejezés közül a *stoicheion* története a legbonyolultabb, mivel nagyon sok különböző dologra használták; alapjelentése ‘elem’, ‘betű’, ‘őselem’, ‘principium’. Éppen ezért sokáig vitatott volt, hogy a *stoicheiun* szó egyértelműen magában foglal-e egy mágikus mellékértelmet, vagy egyszerűen csak szobrot illetve szoborfelállítást jelent. A kérdéssel C. Blum foglalkozott egy cikkében, elsősorban Kedrénos esetében vizsgálva a kérdést. Szerinte egyes mondatokban valóban elképzelhető volna az utóbbi értelmezés, ám nem állja meg mindenütt a helyét, például ahol a *stoicheiun* ige tárgy a Lykos folyó,¹⁵ itt a megkötést nyilvánvalóan nem szó szerint, hanem mágikusan kell érteni.

De vajon minek köszönhető, hogy az eredetileg ‘elem’ jelentésű szó értelme ennyire átalakult az évszázadok folyamán? Két lehetséges mellékértelme van a szónak, amelyek a mágiához kapcsolhatják. Mint láttuk, a *stoicheion* jelenthet ‘betűt’ is, az ábécé betűinek pedig különös jelentősége volt az antik mágiában. A hét görög magánhangzó ismételtetése varázserővel bírt, számtalan egyiptomi varázspapiruszon találkozhatunk velük. Tudunk egy esetről, mikor egy fiatalembert kivégeztek csupán azért, mert a fürdőben elismételte a görög magánhangzókat.¹⁶ Más betűmágiával kapcsolatos jelenségek az egyházatyák minden erőfeszítése ellenére kiirathatatlannak bizonyultak, például a *Sator Arepo Tenet Opera Rotas* szavakat magába foglaló bűvös négy-szög, melyet még a 19. század Európájában is használtak amulettként. A Malalas által említett földrengés elleni talizmán egy földalatti ládában volt elhelyezve, tehát feltételezhetjük, hogy tulajdonképpen egy varázsigét tartalmazó szöveg volt.

Bár ezt a lehetőséget sem zárhatjuk ki teljesen, a *stoicheion* magyarázatára van egy másik, nem kevésbé érdekes, és messzire vezető lehetőség is. A szót használta az asztrológiai szakirodalom is ‘égitest’ jelentésben.¹⁷ A talizmán szó harmadik, korai szövegekben is előforduló szinonimája, mint említettük, *zódion* volt, amely pedig zodiákus jelet jelent.¹⁸ Úgy tűnik tehát, hogy a varázsserejű szobrok valamiképp kapcsolatban állnak az asztrológiával. Lássunk erre egy példát!

Fennmaradt egy Kr. u. 3. századi apokrif, mely a *Salamon testamentuma* címet viseli. Főhőse Salamon király, a szöveg nagy részét egy démonkatalógus teszi ki, melynek során a király egyenként kényszeríti a démonokat (ezek elsősorban betegségeket okozó démonok), hogy vallják meg: mi a nevük, melyik csillagképhez tartoznak, és melyik angyal üzheti el őket. A szöveg szerint egyes szellemek kimondottan bizonyos égitesteken élnek, mások csak bizonyos csillagjegyű emberekre veszélyesek.¹⁹ A 8.1. fejezetben egy hét lélekből összefonódott démon jelenik meg, s e hét lélek mindegyike *stoicheionnak* nevezi magát; nevük külön-külön: Csalárdság, Viszály, Klóthó, Csapás, Tévelygés, Erő, a Legnagyobb Rossz. A hét démon az öt bolygó, valamint a Nap és a Hold együttesének felel meg. A 18.1.-

ben egy 36 részből álló démon tűnik fel, s az őt alkotó démonokat szintén *stoicheion*nak hívják. Ezek az úgynevezett dekádok szellemei – az egyiptomi asztrológia ugyanis az egyes zodiákus jegyeket három részre osztotta, dekádokra, mivel ezek az ekliptika 10-10 fokát fedték le, tehát összesen harminchat volt belőlük. Az egyiptomiak e 36 dekádnak, illetve 36 dekádszellemnek az emberi test 36 részét feleltették meg, így e szellemek elsősorban betegségek kialakulásáért voltak felelősek.²⁰

Malalasnál csak halvány utalást találunk rá, hogy a *telesma* készítésnek csillagászati vonatkozásai voltak: Apollónios a szűnyogriasztó talizmánt újholdkor állította fel, de más passzusokból úgy tűnik, hogy a szertartás idejének asztrológiai konstellációja jelentéssel bírt. Mindezek alapján logikusnak tűnik, hogy a *stoicheion* csillagászati ‘égitest’ jelentése volt a kiindulópont a későbbi ‘varázserejű szobor’ értelem kialakulásához. Valójában az ‘égitest’ és a ‘betű’ jelentés elkülöníthetetlen egymástól, ez nyilvánvaló, ha megvizsgálunk egy olyan szöveget, mely elmondja, hogyan is kell *telesmát* készíteni. Psellos egy levelében²¹ leírja, hogy a szobor belsejében kialakított üregbe kell bizonyos gondosan kiválogatott anyagokat – mágikus növényeket, állatokat, gyökereket, drágaköveket – helyezni. A megfelelő összeállítás a mágus szakmai titka maradt, aki a szobrot végül lepecsételte. E tárgyak között tehát előfordulhatnak varázsigéket tartalmazó szövegek is, ám az is bizonyos, hogy az említett tárgyak jelképes értékét asztrológiai szimbolikájuk biztosította. Számos forrás tanúsítja, hogy minden bolygószellemnek megvolt a maga speciális drágaköve illetve növényi szimbóluma.

Tehát egy olyan hagyományról van szó, amely visszavehető a Krisztus születése utáni első századokba, és amely aztán figyelemreméltóan hosszú életűnek bizonyult. Fennmaradt a városi folklórban, ahol a néphit és a közhiedelem a szobrok jelentős részét démoni erővel ruházta fel. A legendák a városokat mentő varázslókról alighanem nagyrészt valóban csak legendák, egy részük viszont rendelkezhet valóságmaggal; hiszen mi alapján tudnánk ma eldönteni, hogy vajon Ablakon valóban készített-e árvíz elleni talizmánt Antiochiában, és Nestorios varázsló tényleg megmentette-e Athént a földrengéstől, amikor Kr. u. 375-ben Achilles Akropolison álló szobrát *telesmává* alakította, amint azt Zósimos leírja?²²

A középkorban e hagyomány kettévált egy primitívebb ágra, mely elsősorban a szoborhoz kötött démont tartotta fontosnak, és a démonhit egy műveltebb körökben elterjedt, kifinomultabb variációjára (bár valószínű, hogy ez a két ág sosem volt egységes), melyek mindegyike hosszú életűnek bizonyult. 1326-ban vagy 27-ben XXII. János pápa bullában tiltotta meg, hogy bárki is varázslattal démonokat zárjon képmásokba vagy bármely más tárgyba,²³ de a tiltás aligha hatott, mert még az itáliai reneszánsz idején is előfordult, hogy valaki a saját városában *telesmát* állítson – meglehet, éppen Psellos útmutatása alapján. Eközben a *stoicheion* szó megjelent a legalacsonyabb néprétegek nyelvében is, és bekerült a falusi hiedelemvilágba: a mai görög nyelvben a *stoicheion* szó egyszerűen ‘kísértet’ jelent, leginkább egy hely védőszellemét.

JEGYZETEK

- 1 Jelen cikk a *Malalas és a bizánci világkrónika kezdetei* című disszertációm vonatkozó fejezetének rövidített változatát tartalmazza.
- 2 Malalas X.51. Bonn 263–265.
- 3 C. Blum, „The Meaning of Stoikheion and its Derivatives in the Byzantine Age”: *Eranos* 44 (1946) 117.
- 4 *Patria* 20.4 = 195 cap86.
- 5 *Patria* 185. és 271.
- 6 *Patria* 205.
- 7 Theoph. Cont. 155., Kedrénos II. 145. Ehhez lásd: Brehier, „Un patriarche sorcier à Constantinople”: *Revue de l’Orient Chrétien* 9 (1904) 261–68.
- 8 Theoph., Cont 411, Nicetas Choniates 196.
- 9 Nic. Chon. 848. Ezt megerősíti Theoph. Cont. 1555 is.
- 10 Prokop., *Aedif.* I. 9. 15., Hézychios 25.3.
- 11 *Patria* 174.; Mal. 13.7. Bonn 320
- 12 Malalas 109.1.
- 13 Proklos, *Comm. in Tim.* III. 6.13.
- 14 Blum, „The Meaning of Stoikheion...”, 322.
- 15 Blum, „The Meaning of Stoikheion...”, 316.
- 16 Amm. Marc. 29.2.28.
- 17 C. Mango, „Antique Statuary and the Byzantine Beholder”: *DOP* 17 (1963) 63; Blum, „The Meaning of Stoikheion...”, 315.
- 18 Mango, „Antique Statuary...” 63.
- 19 „Salamon testamentuma” (fordította Sturovits Andrea): Luft Ulrich (szerk.), *Istenek, szentek, démonok Egyiptomban*, Budapest, 2003.
- 20 A. D. Vakaloudi, „Deisidaimonia and the Role of Apotropaic Magic Amulets in the Early Byzantine Empire”: *Byz.* 70 (2000) 185; R.P.H. Greenfield, *Traditions of Belief in Late Byzantine Demonology*, Amsterdam, 1988, 237.
- 21 Psellos, *epist.* 187. 474 (ed. Sathas).
- 22 Zosim. 4.18.
- 23 E. R. Dodds, „Theurgy and its Relationship to Neoplatonism”: *JRS* 37 (1947) 64.